

Užgavėnės

Šalta, žiema, šalin eik, o pavasari – ateik!

Minima: 2017.02.28

Užgavėnės – sena šventė, žinoma visose Europos šalyse. Užgavėnės – paskutinė mėšėdžio diena, žiemos palydų, žiemos išvarymo, daugelio dar vadinama vaisingumo žadinimo, skalsos ir gausumo skatinimo švente. Ji buvo žinoma net ir pagonybės laikais. Seniau ji vadinta Ragučio švente.

Pagal seną tradiciją Užgavėnės turėtų būti švenčiamos net 8 dienas (pradedant sekmadieniu). Šventė švenčiama likus 7 savaitėms (46 dienoms) iki Velykų. Šis laikotarpis paprastai būna nuo vasario 3 iki kovo 9 dienos. Kitą dieną po Užgavėnių – Pelenų diena (Papelčius, Pelenija), pradedanti septynias savaites trukšiančią gavėnią. Tuo metu negalima linksmintis, nekeliamos vestuvės. Pelenų diena – nuobodžiausia metų diena, juodasis pasninkas. Ji buvo laikoma lyg ir pirmą pavasario dieną, todėl žmonės neskubėdavo anksti keltis, laukdavo, kol patekės saulė. Pasėlių dievas būdavo barstomas pelenais. Apipelenuodavo gyvulius, trobesius, žmones – iš dulkės gimęs, dulke ir pavirsi. O priešaky – ilgas susimastymo laikotarpis, valymasis, ateities vizija ir Velykų laukimas.

Šventės ištakos pagoniškos, tačiau dabar glaudžiai susietos su krikščionybe. Per Užgavėnes leidžiama paskutinį kartą gausiai ir riebiai ir pavalgyti, kad butu geri metai, triukšmingai šokti, trypti, o jau kitą dieną prasideda Gavėnia, trunkanti iki Velykų (Kristaus prisikėlimo). Šiuo laikotarpiu skatinama pasninkauti, nevalgyti mėsos, gedėti iki Kristaus prisikėlimo šventės.

Labiausiai Užgavėnės, ypač Žemaitijoje, garsėja persirengėlias, dažniausiai Užgavėnių ubagais ar žydais vadinami. Šie persirengėliai daug kur panašūs į tuos, kurie po kaimus vaikšto Saulėgrįžos švenčių ciklo metu.

Balys Buračas knygoje „Lietuvos kaimo papročiai“ rašo: „Per šventes buvo rengiamos iškilmingos vaikštynės, kuriose, keršus jaučius pasikinkę, vežiojo kažkokią baidyklę arba maumą, lydimą daugybės palydovų, apsirengusių keistomis

baisybėmis ir giedančių, muzikai pritariant, ypatingas giesmes.“ Ko gero, iš tų baidyklų palaipsniui atsirado Morė (Kotrė), kiti Užgavėnių persirengėliai. Žemaitijoje svarbiausia Užgavėnių karnavale – pamėklė Morė (dar vadinama Kotrė). „Kretingos apylinkės genčių, Kuršaičių ir daugely kitų kaimų per Užgavėnes buvo, o kai kur ir dabar tebėra paprotys rengti Mores. Morei aprengti ypatingų rūbų ar kitų dalykų nereikia. Paimama kokia palinkusio medžio pašliūža ar senų rogių pavaža, į tą pavažą įkalamas paprastas miestas, o ant miesto užmaunamas senas medinis ratas. Prie rato prikalmi kokie trys pagaliai, kurie laiko Morę ir atstoja jai kojas. Taip ant to rato sukryžiuotų pagalių užvelkamas koks nors senoviškas marginis sijonas ir kiti moteriški rūbai. Galva aptaisoma lininiais plaukais. Ant galvos uždedamas eglėšakių vainikas. Galva ir pati Morė apkaišoma įvairiais margais popierėliais. Į rankas įkišamas spragilas, kuriuo ji vežama švaistosi kaip gyva. Todėl, kas norėtų ją pripuolęs nupešioti, negalėtų, nes gautų spragilu per galvą. Be to, Morės palydovai, apsirengę įvairiomis baidyklėmis, šakėmis, virpčiais, pušinėmis šluotomis ir šiaip pagaliais apsiginklavę, saugo, kad, susidūrę su priešingos pusės Užgavėnių vėzdininkais, neprarastų savo mylimos Morės. Dveji vėzdininkai susidūrę susipeša.

„Morės vežimas taip pat turi savo reikšmę. Jis padarytas iš pusės rogių ir pusės ratų. Vadinasi, pusę žiemos važiuojama rogėmis, o antrąją pusę – ratais.“ Kretingoje seniau Morės vežimą traukdavo keletas piemenukų ir pusbernių. Dabar dažniausiai – arklys.

Tradicinis per šią šventę ir „Užgavėnių bičių“ vežimas – į vežimaitį įkeliama statinė su vandeniu, už jo susitupia mergaitės, kurių rankose eglėšakės. Vežėjas aptaisomas lyg koks meška. Toks vežimas pasuka per gyvenvietę, o vežėjas šaukia: „Vandens, vandens!“ Merginos – tariamosios bitės – dūzgia kaip įmanydamos. kai pro šalį važiuoja toks vežimas, sodybos šeimininkė stengiasi suspėti išbėgti su kibiru šalto vandens ir juo apipilti mergaites, t. y. „bites“. jei joms tai padaryti pavyksta, gali tikėtis gero derliaus. Na, o kad mergiotes nuo šalto vandens apsaugotų, vežėjas moteris nuo vežimo tolyn botagu gena (betygaliečių tradicija).

Be Morės ir jos palydos, Žemaitijoje per Užgavėnes visada gausu triukšmą keliančių kitų persirengėlių, juokdarių ir išdaigininkų. Jų vaikštynės po kaimus

tęsiasi nuo ryto iki sutemstant. Juos dažniausiai sekioja ir nepersirengę vaikėzai, kiti Užgavėnių dalyviai. Dažniausiai per Užgavėnes persirengiama žydais, elgetomis, čigonais, jaunavedžiais, daktarais vengrais. Žemaitijoje gausu ir kaukių, vaizduojančių gyvulius. Tai arklys, ožys, gervė; malpa (beždžionė), kiti gyvuliai. Demoniškas būtybėms atstovauja giltinė, velnias, raganos. Užgavėnės, be Kanapinio ir Lašininio, jų kovos, Morės sudeginimo ant laužo (Vilniuje įsigudrinta jas jau ir skandinti) – ne Užgavėnės. Visa tai simbolizuoja nenorinčio pasitraukti mėšėdžio arba žiemos (Lašininio) kovą su žmonių išsiilgtu pavasariu arba pasninku (Kanapiniu), kuris p[er kitą šventę – Velykas – pagal tradiciją išvejamas. Seniau Lašininio ir Kanapinio kovos daug kur vykdavo Pelenų dieną. Pamėklė Morė (Kotrė) ant laužo sudeginama Užgavėnių žydams dažniausiai jau aplankius visas sodybas, visas tokiai šventei tinkamas dainuškas išdainavus, sočiai Užgavėnių vaišių prisivalgius. Po Užgavėnių laužo Užgavėnių žydai ir juos lydėję šventės dalyviai neišsibarsto. Priešingai. Jie susimeta į būrelius, sudeda į vieną krūvą tai, ką jiems vaikštant po sodybas pasisekė prisirinkti, kas dosnių šeimininkų pridovanota, ir vaišinasi iki išnaktų, bandydami atsidainuoti, atsivalgyti ir atsigerti už visą artėjančią gavėnią, pasninką, kuris tęsiasi 7 savaites. Kai kur seniau Užgavėnes apvainikuodavo vakarėliai, o juose būdavo rodomi įvairiausi vaidinimai: „Fotografai“, „Žydai“, „Piršliai“, „Jaunieji“ ir kt.

UŽGAVĖNIŲ VALGIAI

Sakoma, kad jei per Užgavėnes gerai pavalgysi, per visus metus būsi sotus, riebus ir stiprus. Užgavėnių dieną valgoma daug kartų – nuo 7-9 iki 12.

Tradiciniai valgiai: šiupinys, kopūstai, vėdarai, blynai (miltiniai ir bulviniai), dešros, pyragaičiai, kunkis.

Mėsos pasiruošiama daug, bet tiek, kad visa ji Užgavėnių dieną (kol sumigs visi Užgavėnių kaukininkai) būtų suvalgyta, nes jei liks, suges – po Užgavėnių prasideda Pelenų diena (Pelenija), o su ja ir gavėnia, kai mėsos jokia būdu valgyti negalima.

Šiupinys- senovėje per Užgavėnes labiausiai buvęs paplitęs patiekalas Žemaitijoje. Dabar jį daug kur jau yra pakeitę blynai.

Šiupinys verdamas iš kruopų, žirnių, miltų, pupelių, lašinių, į jį pridedama įvairių prieskonių. Svarbiausias šiupinio akcentas – kiaulės uodega. Sakoma, kad tas, kas ją šiupinyje pirmasis suras, pirmas ir žmoną ves.

Kunkis (sutinė, šutynė)- šutintos bulvės su mėsa.

Blynai.Tradiciniai – mieliniai. Žemaitijoje tešlą Užgavėnių blynams kai kur visą parą raugindavo. Iš tokios tešlos iškeptus blynus „pampučkomis“ vadindavo.

Alus.Be alaus Užgavėnės – ne Užgavėnės. Žemaitijoje seniau alų Užgavėnėms užraugdavo dar po Kalėdų.

SPĖJIMAI PAGAL UŽGAVĖNIŲ ORĄ

Jei Užgavėnių dieną saulėta – pavasarį reikia anksti sėti (Plungė);

Jei Užgavėnių dieną sulauki kritulių – tais metais gerai augs javai, nežiūrint kur juos pasėsi (Žemaičių Kalvarija);

Jei per Užgavėnes sausa – sėjos metu reikia būti atsargiam.

UŽGAVĖNIŲ ŽAIDIMAI

Per Užgavėnes reikia nuo kalniuko važinėti. Tikima, kad tas, kuris per Užgavėnes iškrenta iš rogių, sniege išsivolioja, žemei padeda iš pašalo išsivaduoti.

Per Užgavėnes įprasta laistyti vandeniu – nuo seno manyta, kad taip galima pagreitinti pavasarį ir žemės atgimimą.

Kodėl svarbu švęsti Užgavėnes? – Tai yra virsmo šventė. Galvojant apie visus kalendorinių švenčių papročius, Užgavėnes galima laikyti viena esminių tokių švenčių. Tai laikas, kai primenamas žmogaus ir žemės žadinimas. Visi papročiai, kurių buvo laikomasi per šią šventę – drebinimas, stuksenimas į žemę, šūkavimas, laistymasis vandeniu, baladojimasis, – reiškia viena: tai yra pažadinimas paties žmogaus esmės. Užgavėnės yra juoko, išdaigų diena. Pagrindinis dėmesys nukreiptas į apeigas ir burtus, kurie išvaro žiemos demonus ir pažadina šalčio sukaustytą žemę iš miego, suteikia jai derlingumo galią. Pasak Kauno tautinės kultūros centro lektoriaus Aleksandro Žarskaus, čia simboliškai išgyvenami įvykiai, susiję su gimimu, atgaja, t. y. perėjimu iš maros (žiemos) į gają (vasarą). Todėl šventėje ypač gausu žadinimo elementų, o apeigos susijusios su martaujanciais jaunavedžiais, tai yra tais, kurie po vedybų dar neturi vaikų. Ypač išjuokiami nevedusieji (prie drabužių jiems kabinamos medžio trinkelės, pelenų maišeliai, silkių galvos ir pan.). Apie neištekėjusias merginas sakoma – bergždinėlės, o senberniams būdavo numetamas šluotražis ar pliauska ir liepiama graužti. Tačiau tokie žaidimai yra ne vien pajuoka, bet ir paskatinimas išeiti iš užsitęsios martavimo, skatinimas siekti naujos kokybės – vaisių nešančio

Ką reiškia pačios kaukės? Jos – žmogaus apdangalas, kokonas, iš kurio žmogus turi išlįsti, išvirsti, pakeisti save. Pامirštos tradicinės Užgavėnių kaukės – gervė, meška, arklys, ožys – yra anapusinio pasaulio mitinės būtybės. Jas pakeitė žydai, ubagai, čigonės. Šie personažai taip pat turi savo reikšmę – jie su vengru (paprastai gydytoju), neįprasta išvaizda išsiskiriančiu vokiečiu simbolizavo kitoniškumą, svetimumą, kurio per Užgavėnes stengiamasi atsikratyti. Tai, kad šiuos šventės personažus buvo stengiamasi sunaikinti, jokių būdu nereiškia diskriminacijos ar pašaipos. Tradiciškai Užgavėnių persirengėliai simbolizuoja besibeldžiančias būtybes iš kito pasaulio. Todėl jų apranga – išvirkšti kailiniai. Pavakariais jie vaikštinėja ir kiekvieną kibina, vaidina, išdaigauja, ieško bergždženių (netekėjusių). Kažkuo labai svarbūs tie ritualiniai šokiai, šūksniai, ubagų vestuvės, gervių, ožių, avinų išdaigos, čigonų vengrų ir žydų sukeltas triukšmas, Lašininio ir Kanapinio kova. Užgavėnėse šalia kitų būtybių buvo garbinamos įasmenintos žiemos ir pavasario būtybės. Vaizduojami du personažai: Lašininis ir Kanapinis. Lašininis - storas, su lašinių gabalu burnoje, kartais su

kiaulės galvos kauke. Kanapinis – liesas, apdriskęs, skrybėlę susijuosęs kanapių pluoštu, nuspurusiais ūsais, o rankose – ilga lazda Lašininiui išvyti. Tarp jų vykdavo žūtbūtinė kova, kurią laimėdavo pavasario būtybė – Kanapinis ir prasidėdavo gavėnia. Ši dvikova plačiai žinoma Lietuvoje, nors jų vardai ir keičiasi kiekvienas iš kovotojų – Kanapinis, Kanapius, Kanapinskas, Kanapickas,- jo priešas Lašininis, Lašinius, Lašinskas, Kumpinckas ar Mėsinas.

Žaismingiausia – gervės kaukė. Kadise gervė simbolizuodavo meilės dievaitę. Kaimo šmaikštuoliai sakydavo, kad gervės aplanko labiausiai „prinokusias“ merginas ir pažnaibo jas tam, kad susirastų antrąją pusę ir neliktų ant pernykščių šiaudų.

More. Skirtingose Lietuvos dalyse šis stabas buvo vadinamas ne tik More, bet ir Gavėnu, Dėdeliu, Kotre, Boba, Motinėle, Sene Kūniške. Dabar per Užgavėnes jis sudeginamas, o anksčiau, pavyzdžiui, Aukštaitijoje – paskandinamas arba apkasamas sniegu. Šiaudinės, medinės Morės deginimas reiškia seno sunaikinimą ir pasiruošimą atgimimui.

Tai, kad per Užgavėnes būtina persivalgyti, žinom visi, bet kokie tradiciniai šios šventės valgiai? – Dabar manoma, kad tai vien blynai. Tačiau iš tikrųjų tradicinis šios dienos patiekalas – šiupinys iš įvairių grūdų, su kiaulės koja ar galva. Svarbiausia – grūdinės kultūros. Todėl šiupinys – apeiginis maistas, siejamas su derliumi. Per Užgavėnes reikia daug kartų (7, o kartais net – 12) valgyti. Anksčiau tą dieną moterys privirdavo daug mėsos, prikepavo tiek blynų ir bandų, kad nepritrūktų. Viską būtina suvalgyti per dieną, nes po Užgavėnių prasideda gavėnia, todėl mėsos valgyti bus nevalia iki pat Velykų. Buvo manoma: jei per Užgavėnes esi sotus, tai sotus būsi visus metus. Šią dieną reikia prisivalgyti

tiek, kad pilvas būtų kietesnis už kaktą. Todėl tadien šeimininkai vaišindavo kiekvieną į namus užėjusį žmogų. Nors tas ir būdavo sotus, privalėdavo kiekvieno valgio po truputį paragauti.

Kokias dar Užgavėnių tradicijas derėtų prisiminti ir atgaivinti? – Per Užgavėnės negalima dirbti sunkių darbų, nes tikėta: jei sunkiai per Užgavėnės dirbsi, tai per visus metus nebus poilsio, nepabaigsi darbų. Negalima verpti, nes kirmys kumpiai, apsitrauks rūdimis linai, siūlai ir drobės, kapos pelės audeklus, negalima ir malti, nes vėjas plėšys stogus. O jei tą dieną nešukuosi ir netrinksi galvos, tai ji bus švari, gerai augs kasos. Tačiau vienas darbas privalomas: reikia išvežti į lauką nors vieną vežimą mėšlo. Šiuo metu, kai mėšlo daugelis neturi, šį paprotį galima suprasti taip: tadien reikia atsikratyti ko nors nereikalingo, ilgai kaupto. Per Užgavėnės nedera sėdėti namuose. Pavalgei ir eik į lauką, važinėk rogėmis. Buvo tikima: kuo dažniau iš jų išvirsi, tuo geriau. Žmogus voliojasi norėdamas perduoti gamtai savo gyvybines jėgas, kad žemė atsibustų, sužaliuotų, duotų vaisių. Viena iš pamirštų tradicijų – laistymasis vandeniu. Anksčiau ypač stengtasi aplieti važinėjančius, bičių spiečių arba tiesiog visą avilį. Taip elgdamiesi jie tikėjo, kad bičių šeimos bus sveikos, gausios ir avilys pilnas medaus. O pats paragavęs šlapio sniego ar šventinto vandens jausiesi kaip pakrikštytas, būsi laimingas.

